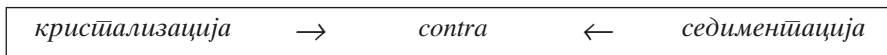

Др Момчило Вукићевић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду

ПРИВРЕДНО „ОКРУЖЕЊЕ“ И РАЗВОЈНА ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Сажетак: Ако се под „теоријску лулу” доктринарних одређења ошће економске политике ставе основне комјоненте ангажмана организоване друштвене заједнице око уређења, заштите и унапређења привреде устаничке Србије, долази се до недвосмисленог закључка о постојању само елементарна – зачетака (оваквог) активног односа. Иначе, кључно подручје постојећег конституисања новој функционалној и развојној амбијенти националне економије налази се у оквирима њених основних грана. У том смислу, посебне секторско – факторске економске политике, које „покривају” (само) њене кључнегране, добијају у свом, ионако великом, значају. Иницијална и најважнија комјонента њихове мреже, актуелне у устаничкој Србији, јесте аграрна политика. Објашњење кључних исказа везаних за оцене (неошћу) конституисаности ошће економско – политичког комплекса и његове (недовољне) ефикасности, лежи у – за почетак XIX века карактеристичном – „балканском окружењу” привредној и, уостале, друштвеној животи. Први српски устаник је, ценимо, представљао за нашу земљу својеврсну балканску варијанту буржоске демократске револуције. Бена је специфичност да се њоме зачине инкубациони процес са клицама које су требале да произведу (и) нове друштвене услове привређивања. У питању је симултани смети различитих стремљења чији је заједнички именица увођење, у развијеним земљама Западне Европе већ сасало, робног намесно превазиђеног азијског штиа затвореног – речју, природног – привређивања. Позадину ове и овакве кореније трансформације чине, теоријски већ објективизирани и дилем Западне Европе усешно ожививорени, интеракцијски (суб) процеси кри-

стиализације и седиментације привредног живота. Међутим, њихово законито проузливно (са) дејство, у условима устаничке Србије не представљају „моћорну снагу” најрејка њене националне привреди. Основни разлог за овакво стање је њихова ненивелсаност и суиројсшављеност:

Ова и оваква „одбранбена економија” устаничке, па и поустаничке, Србије логично резултира „разводњени” однос организоване друштвене заједнице према функционисању, односно развоју привреде чији су основни индикатори: са једне стране, неразвијеност ошће економске политике, а са друге неразуђеност мреже посебних економско-политичких ангажмана који, ошће парцијално, „покривају” само кључне делове њене, гошћово моноструктурне, националне економије. Да закључимо: у иницијалној фази модерне српске држав, током целог XIX века, уочљиво је сучељавање турско-левантиског и прозајдно-евројског економског модела привређивања, као и одговарајуће ошће економске политике. При томе својеврсне химере прошлости – засноване на најуралном начину привређивања-су доминантне у односу на нов начин иржшино организовања економског живота.

Кључне речи: привредно „окружење” с’ ошће XIX века; народна економија – ошћа економска политика – аграр и аграрна политика устаничке Србије;

Теоријске основе опште економске политике

(Изабрани искази модерне доктрине мешања „јавне руке” у привредни живот – основ објективизације општег економскополитичког ангажмана устаничке Србије)

1. Један од најважнијих резултата вишевековног развоја човечанства од XV до века XX – јесте, на почетку III миленијума недвосмислено, одређење организоване друштвене заједнице – пирамидалне мреже различитих националних, односно наднационалних субјеката на челу са модерном државом – за њену активну улога у односу на пулсирање и развој материјалне основе савременог друштва. Речју, залагање за мешање „јавне руке” у комплексан процес рејродукције – од производње, преко размене и расподеле, до потрошње.

Ове и овакве револуционарне промене у ошћем ставу друштва према материјалној бази свога битисања и развоја, који одређује и његов однос према свим деловима друштвене надградње, први је од два „теоријска репера” који ће бити уважаван у (каснијој) анализи привредне политике устаничке Србије.

Истоветни статус, улогу и значај има *модерна доктрина о економској улози друштва* (пре свега, јаке и ауторитивне државе „која наступа у име и интересу свих заинтересованих субјеката – са једне стране, произвођача и носилаца размене, а са друге учесника расподеле и потрошача).

Развој капитализма на Балканском полуострву (пример Београдског пашалука, тј. предустаничке Србије под турском окупацијом)

2. *Историја* (исто као и резултати) *развоја и преображаја турске царевине* – једне од најмочнијих империја најпре, само на азијском континенту, а затим и у европском простору – квантитативно и квалитативно гледано, битно се разликује од овог дела еволутивне транзиције других велесила Европе.

Са једне стране, *развој феудализам у османској империји* знатно касни у односу на „моменат победе” ове друштвено – економске формације на Старом континенту. Разлоге за ово треба тражити, пре свега, у веома специфичним, а током вишевековног периода узрочно – последично нанизаним, објективним факторима.

Са друге стране, када после етапе свог „скоковитог” државотворног оформљена (почев од XI века, тј. од епохе Селџука) и завидног димензионарања своје територије (у периоду XII – XVI век за време доминације Османлија) Турска израста у изразито моћну империју, постепено су се зачеле и *квалитативне посебности турског феудализма*.

3. Корени, релативно *динамична транзиција османске царевине* која је имала све одлике, коначног распада турског феудалног система налазе се у сложеном, за Царевину изразито неповољном, глобалном друштвеном (пре свега, политичком) миљеу на европском континенту у последњим декадама XVIII века: избијање француске буржоско–демократске револуције, прачено револуционарним таласањима диљем Европе, диктира постојање „наглашене жеље” европских велесила – окупљених у Тројном савезу – за мир уопште, а посебно на источном ратишту са „смртно болесном феудалном старцу на Босфору”.

Овако изнуђену шансу „спаса”, коју је Европа дала Турској, требала је да баштинику османских реформи султану *Селиму III* омогући корениту измену традиционалних феудалних институција османске империје – пре свега, војске, управе, система финансија и основних односа у социјалној сфери. Очигледно, да је у пракси приоритет интересовања „*Новог уређења*” (*nizam – i – d-žedita*) дат турског феудалног система. Али, постављени крајњи циљ реформе – спасавање – био је од старта нереалан. Наиме, сплет објективних унутрашњих неповољних околности у османској царевини у целини – рефлектованих и у Србији на прелазу из XVIII у XIX век, који генерише, димензионара и опре-

дељује квалитативне аспекте галомирајуће кризе феудалне Турске предпоставља корениту, енергичну и комплексну реформу која је, ценимо, постепено требала да усмери турску империју на колосек еволутивне транзиције из феудалне у модерну државу. Насупрот томе, кључна решења „Новог уређења” су, са једне стране, парцијална, палијативна и неефикасна, а, са друге, недовољно припремљена те немају ширу друштвену подршку. Речју, „стари проблеми” су покушани бити одложено решени „старим методама”. Истовремено, не треба заборавити на евидентно (неповољно) дејство спољњег окружења које је, пре желело скидање отоманске велесиле са историјске сцене Новог века, него сталну борбу са „рањеним османских лавом на издисају”.

Симбол, боље речи врхунац, *жесџокоџ оџџора* „*nizam – i – d-žedita*” била је отворена оружана побуна јаничара (1807.), на чије су се чело ставиле конзервативне снаге турског феудалног друштва, а током које је свргнут Селим III, но-ви суверен – његов братић Мустафа IV – свео је своје султановање, као пион „стarih феудалних кадрова”, на политику систематског укидања правних основа реформе свог претходника, владавину терора – прогона њених протагониста и систематску акцију *сасецање у корену свих реформских постојећих*. Наведено се непосредно се рефлектовало на стање, односно процесе у свим деловима отоманске империје. Уз то, у простору предустаничке Србије догађања у „Стамболу на Босфору” директно су утицала на, са једне стране њен привредни миље, а са друге на стање – функционисање и развој – њених економских потенцијала, као и елемената опште привредне политике

Пошто се, врло брзо, показала сва погубност ове и овакве преваге парцијалних на општим интересом, морао је уследити нови (последњи) покушај спасавања отоманске империје. Наместо традиционалног реформског концепта, нужно је креирана и спроводена *реформска сипрашеџија* (инаугурисана, пре свега, у визији Кемала Ататурка) која није тежила одржавању феудалног модела Турске, већ њеном *републиканском преуређењу у модерну евро – азијску државу*.

Привреда устаничке Србије

4. *Материјална основа окупиране српске земље* – најпре, пет векова у турско „тамно вилајету”, затим 20 година под Аустроугарском „заштитом од ислама”, на крају у „очајничком загрљају смртно рањене босфорске аждаје”, – била је изложена вековном пустошењу. Стога је њена – претежно заостала натурална привреда – на преласку из XVIII у XIX век доспела у критично стање. Суштина, односно димензије типичног *функционално – развојног колајса*, који свој врхунац достиже уочи I српског устанка, очитују се, ценимо најбоље, у три животне важне области – ресурсној основи националне економије, њеном репродукционом циклусу и, коначно, у структури привреде поробљене Србије.

За реалност поступка приказа и оцене привредне политике *устаничке Србије* посебан значај („снаге која генерише „квантитативне и квалитативне аспекте основних економско – политичких компоненти) има *стање њених производних ресурса*.

5. *Српска раја* имала је особине „*номадске популације*”, тачније становништва којој је генетска одлика стално кретање уз често мењање места боравка, тачније незаснивање трајнијих пребивалишта. Посебан неповољан ефект ове и овакве, рекли би смо неприродне, хипер – мобилности становништва јесте пораст броја напуштених, тј. запуштених насеобинама диљем Србије.

6. Готово истоветан став имао је турски окупатор и у односу на, завидне по обиму и високо квалитетне, *природне ресурсе* привреде поробљене Србије. Овај се закључак, пре свега, односи на њене расположиве фондове плодног обрадивог земљишта. Турски локални и регионални феудални господари, припадници типично номадског ратничко – освајачког народа, нису имали готово никаква искуства у вези са земљорадњом, нити осећај да је основни предуслов и предмет рада у овој привредној делатности (земља) дефицитаран и исцрпљив те да, стога, императивно захтева посебан однос *Bonus pater familias* (пажње доброг привредника) у поступку његове експлоатације. Уосталом, ово није ни било компатибилно са њиховим упрошченим обрасцем егзистенције – „ратовање, освајање и владање поробљеним народима”. Изостајање бриге, тачније пажње, домаћинског односа надомештавали су сталним увечавањем феудалних (радних, натуралних и новчаних) обавеза покорене и обесправљене раје.

7. *Друштвени ресурси* – расположиви фондови средстава за рад и опреме, односно капитала – представљају најслабију карику привреде поробљене Србије.

Са једне стране, земља се обрађује са примитивним *пољопривредним оруђима* и на „традиционални „начин.

Са друге, што се тиче *капитала*, турски извори не постоје, а преостали локални новчани ресурси нису посебно стимулирани за улазак у производњу. Њихов је приоритет на другом сегменту процеса репродукције – сферу промета и, практично, своди се на зеленашење или потпомагање увоза потребних роба које домаћа продукција није способна да изнесе на, готово „закржљало” тржиште. Ипак, у форми својеврсне спољнотрговинске експанзије у привреду поробљене Србије је за кратко време ушао капитал Аустроугарске као финансијска потпора колонизираних занатлија и радника из Аустрије, Немачке и Мађарске. Ове и овакве повољне токове прекинула је поновна окупација османлија, да би устанички период поновно генерисао, ценимо још вечу, динамику финансијског „отварања” привреде устаничке Србије према Европи после пестогодишњег азијатског ропства. Као што ће каснија анализа потврдити, у овом и свим претходним, односно потоњим случајевима радило се о наглашеном интересу земаља – националног порекла капитала – да заузму оптималну позицију у простору са: значајним производним и прометним ресурс-

сима – јефтином радном снагом, бесплатним сировинама и енергентима, као и највећим тржиштем на Балкану које карактерише завидна, а недовољно задовољена тражња.

8. *Привреда устаничке Србије* је била, готово, *моноструктурна* – у производној сфери скоро да апсолутно доминира пољопривреда, док у сфери промета буја предимензионирана трговина.

При томе, *репродукција* (узрочно – последична) *функционална*, исто као и *развојна веза, основних грана националне економије устаничке Србије*:

$$\text{пољопривреда} + \text{рударство} \leq \text{трговина} \geq \text{занатство}$$

је оптерећена бројним „уским грлима”, као резултат њихове квантитативно – квалитативне нивелисаности.

Елементи опште економске политике устаничке Србије

9. Два су основна *полазна исказа* битна за изведене аналитичке закључке, који следе о суштини, основним аспектима и диметима економске политике у устаничкој Србији: са једне стране, изразито *крајњак временски хоризонт валоризације економске политике*; са друге, готово без изузетка, у питању су *иницијална решења* „која ће, са мање или више одступања, у будућности – по ослобођењу од турског ропства – бити *основ за коначно оформљење свих компоненти опште и, на њој надограђеног, система посебних економских политика српске државе*.”

10. Генерално гледано, обавезну полазну основу и једино реално могући оквир опште економске политике, представљао је *вољни утицај устаника на смер привредног развоја Србије с’ почетка XIX века чији су основни параметри следећи*:

- *задржавање економског приоритета аграра* са диференцираним циљевима у његовим основним сегментима:
  - *натуралној биљној производњи* продукција материјалних добара намењених исхрани устаника, односно целокупног становништва;
  - *робно оријентисаној стоочарској производњи* (пре свега, свињарство, док у претходном столећу развијено говедарство, овчарство и говедарство „одлазе у други план”) продукција, пре свега сирових роба које су високо конкурентне контурне на ино – тржиштима диљем Европе;

- *ојштимално димензионарање трговине*
(пре свега, њених извозних токова у функцији пласмана производа сточарства, уз увечани увоз оружја и барута за потребе устанка – све посредством српских трговаца из Земуна и Срема, док унутартрговински токови, под непосредним утицајем натуралне пољопривредне продукције, остају минимализирани) ;
- *коренићи преображај занатства:*
  - са једне стране, *динамично проширење мреже*
(пре свега, производних, али и услужних) *занатских радионица;*
  - са друге стране, *обогачења „турско – оријенталне палете „ европским занатима*
који су својеврсну „припрему” будуће прерађивачке индустрије – кожарске, обучарске, вунарске, текстилне, металопрерађивачке (пре свега, ливења топова и прављење оружја за потребе устанка) и производње грађевинског материјала (црепа, цигала и слично) и друго;
- *интензивно обнављање рударства;*
- *убрзање и „стављање под контролу „коренићих преображаја социо – економског положаја српског становништва:*
  - са једне стране, *процеса друштвеног раслојавања становништва,*
  - а са друге, *социјалне диференцијације;*
- *радикално мењање (дотадашњих – историјски даље неодрживих) односа:*
  - *градава*
(касаба, са доминантно несрпским становништвом и робно – привредно заснованим турско – левитантским начином живота, које је захватила развојна криза и, стога, се поставља питање њиховог даљег опстанка) и
  - *села*
(насебина искључиво српског етничког и друштвеног карактера са натуралном основно привређивања, у оквирима породично – задружне организације и са снажном кнежињском самоуправом).

11. Ако се под „теоријску лупу” доктринарних опредељења опште економске политике, као дела друштвене политике, ставе *основне комјоненте ангажмана организоване друштвене заједнице*, на челу са државом, око уређења, заштите и унапређења привреде устаничке Србије, долази се до недвосмисленог закључка о постојању само елемената – зачетака (оваквог) активног односа:

модернизационе основе мешања „јавне руке”

стварање минималних репродукционих услова за такво пулсирање привреде које ће обезбедити исхрану устаника и целокупног становништва, уз извоз, на европском тржишту тражених, аграрно – сточарских продуката као основ увоза барута и оружја у функцији ослобађања Србије;

нужности вођења оштре економске политике

произилази из сплета нагомиланих репродукционих проблема, узрокованих вековном потчињеношћу Србије турском царству који као своју логичну синтезу имају заоштрену кризу привређивања и одсуство привредног развоја који диљем Старог континента има одлике динамичне и „револуционарне „транзиције материјалне базе појединих земаља у смислу превођења њихове економије са природног на робни „колосек”;

капиталне циљеве оштре економске политике

практично се може поистоветити са мотивационим основом „мешања јавне руке „у привреду устаничне Србије: осигурање „хране и џебане”, тј. обезбеђење исхране устаника и становништва, као и доходовање по основу извоза финансијских средстава функционално резервисаног за увоз барута и оружја и других потребшттина устаника;

силе субјеката оштре економске политике

унутар националних граница, превасходно вожд Карађорђе и делимично (законодавни, управни и судски) државни органи, са релативно снажним дејством ино – чинилаца по основу претежно, билатералних уговора о спољној трговини, а делимично и одредбама мултилатералних мировних споразума европских земаља после ратова са Турском;

оштри акциони економско-политички инструменти

практично представља упрошчен модел који чини скроман сплет правно – економско – финансијских мера уоквирених комбинацијом неразвијеног тржишног механизма са елементима плана – планирања;

„окружење” оштре економско-политичког ангажмана

превасходно политички, делимично правни а у елементима привредни и само симболично социјални систем устаничке Србије, односно њен међународни политички положај и статус у међународним економским односима; што се пак тиче природних „оквира” (стања животне средине) ова се компонента „окружења” са дејством на оформљене елементе друштвене репродукције може занемарити; коначно, као

о б ј е к т и д е ј с т в а о и ш њ е е к о н о м с к е п о л и т и к е

јављају се, релативно развијени, делови репроциклуса пре свега, сфера производње (пољопривреда + рударство), односно сфера промета (превасходно спољна трговина)

12. Очигледно, *кључно подручје постпериодне конституисања новој функционалној и развојној амбијенци националне економије* – најпре устаничке, а касније оне у ослобођеној Србији – налази се у оквирима њених основних грана. У том смислу, посебне гранске, односно секторско – факторске економске политике, које „покривају „ (само) њене кључне секторе, добијају у свом, ионако великом, значају. Отуда, специфично место које су као објект анализе у оквирима Пројектне теме добиле, с’ почетка XIX века у Србији актуелне, *посебне економске политике*.

Аграрна политика

13. Иницијална и најважнија компонента њихове мреже, актуелне у устаничкој Србији, јесте *аграрна политика*. Наиме, *пољопривреда*, најстарија људска производна делатност, већ је указано, представљала је „*стожер „привређивања*, како у овом тако и другим – претходном и пост-периодима Србије и „*моторну снагу „њеног развоја*. Ове и овакве функционално – развојне атрибуте, истина, има само један њен њен део – сточарство – који, квантитативно и квалитативно релативно несразмерно, прати земљорадња и шумарство.

14. Ова и оваква (некомплетна) основна структура аграра, непосредно утиче на појаву и других – веома различитих и све заостренијих – *функционалних, односно развојних проишљивучености* чији је заједнички именованитељ претежно природни карактер продукције, екстензивност газдовања, као и постизање резултата који су, са становишта расположивих ресурса, испод реално могућих. Речју, са једне стране, није постигнута оптимализација коришћења природних богатстава (пре свега, обрадивих површина), затим предимензионираног фонда радне снаге, на крају и ионако скромних друштвених ресурса. Истовремено, и њихова комбинација у функцији продукције разноврсних биљака и животиња, те њихова примарна прерада на ратарско – сточарским газдинствима има изразите одлике екстензивног привређивања. У таквом миљеу – као својверсно наследство из претходног периода који означава коначно распадање турског феудалног система на простору поробљене Србије – с’ почетка XIX века постепено се стварају услови за специфично, мање или вече, испољавање и међусобно преплетање свих „*класичних „проблема аграра* – уситњеност земљишног поседа, аграрна пренасељеност, ниска продуктивност рада, нестабилност тржишта пољопривредних продуката и, коначно, аграрно питање

15. Снажан мотивациони основ подржавања пулсирања и развоја пољопривреде – њен значај за осигурање исхране устаника и целокупног српског живља, односно конкурентност и конјунктурност пласмана основних пољопривредних (пре свега, сирових сточарских производа, а у мањој мери њихових финалних прерађевина) подуката на тржиштима Старог континента, генерисали су активан однос власти и других – националних субјеката устаничке Србије према овим и оваквим изазовима. Осветлимо преостале *компоненте аграрне политике* с’ почетка XIX века у националном српском простору: од каталога циљева економско-политичког ангажмана, преко чиниоца и акционог механизма аграрне политике, до организације, односно нивоа њене реализације и „окружења „мешања „јавне руке „у сфери пољопривредне производње.

16. Целокупан *аграрно– (економско–) политички механизам* свео се, у условима *устаничке Србије*, на неколико елемената – теоријског модела активног односа друштва према пољопривреди:

К а њ а л о ѓ ц и љ е в а а ѓ р а р н е п о л и т и к е

- доминација економских развојних одређења;
- *комплементарно* ублажавање корџуса социјалних проблема села;
- *специфичан просветно – културни програм*;
анализа оваквог портфолија аграрно-политичких одређења води до следећих неколико закључака:
  - *очљива је квантитативна одграниченост* и
  - *структурне нејодударност*
циљева са основним проблемима пољопривреде устаничке Србије;
  - *приоритет економских циљева*

економски циљеви $\geq$ (социјални циљеви $\geq$ просветно–културни циљеви)

, односно

- доминација *структуралних*
(у односу на конјунктурна) *аграрно – политичких одређења*;
- *нереална временска динамизаност*;

Ч и н и о ц и а ѓ р а р н е п о л и т и к е

- национална компонента мреже аграрно – политичких субјеката
  - *начелно је комплементарна*, али су очљиве
  - *разлике у мери, улози и значају* појединих од њих (законодавних, односно државних органа управе и судства) у процесу иницирања, креирања и спровођења посебне политике уређења, заштите и унапређења пољопривреде:

вожд $\geq$ (скупштина $\leq$ правотелствујуће совет $\geq$ судство)

истовремено, уочљиво је да је овако неуравнотежено „ресорна надлежност остваривана претежно „нехомогено” – њихова права су хипертрофирана у односу на њихове, доста смањене, агрополитичке обавезе и, нарочито, готово непостојећу одговорност као носилаца аграрне политике (што противуречи, једној од основних максима оптималне аграрне политике квантитативна и квалитативна усклађеност права, обавеза и одговности чинилаца посебне економске политике у области пољопривреде);

- *наднационални субјекти аграрне политике*
своде се на, претежно, суседне земље – који су партнери спољнотрговинске размене са устаничком Србијом – потписнике одговарајућих билатералних, односно (у мањој мери) мултилатералних уговора;

Акциони механизам аграрне политике

- *опредељен је претежно природним карактером привреде*
устаничке Србије са растућим уделом робно-новчаних елемената;
- *одликује се изразитом квантитативном неразвијеношћу*
у релативном смислу, тј. у односу на мултиинструменталност мешања организоване друштвене заједнице других земаља Европе
, односно
у апсолутном смислу, тачније у поређењу са теоријским моделом ефикасне аграгро – политичке интервенције;
- *општина квалитативна особености аграрно – политичког механизма*
јесте његова (само) елементарна и, уз то, ненивелисана раздвојеност:

мере регулација поседовних односа	+	административно организационе мере	+	агротехничке мере	+	економско- финансијске мере
	≥		=		≥	

, односно

Аграрна реформа	+	унутрашња колонизација	+	колективизација и просветно-образовне мере	+	механизација и мелиоризација	+	кредитирање и опорезивање
	=		=		=		≥	

17. Од два у теорији и пракси успешно реализована модела *аграрне реформе*, у устаничкој Србији је предност дата оном који се своди на укидање кметских правних односа између власника и непосредних произвођача без напоредне промене организационе основе пољопривредне производње. У његовој су функцији били елементи, касније разрађене, државне акције предузимања различитих мера претходне заштите – још увек неослобођених – сељака којима је

је заједнички именитељ поправљање њиховог економског, политичког, а делимичном и социјалног положаја (смањење привилегија, односно ограничење самовоље спахија у одређивању давки и кулука, подложних им, сељана; укидање физичке подчињености кметова, одузимање локалне судске и полицијске власти властеле; смањење броја разноврсних локалних такси, тј. снижавања њихових износа; укидање спахијских службености и друго).

18. Напоредо са аграрном реформом, практично као њена будућа логична и обавезна надградња, у аграрно – политичком ангажману организоване друштвене заједнице тече *процес*, са једне стране, *техничко-економско* и *органizaciono – кадровско*, а са друге, социјалног *прилагођавања села и сељаштва новоуспостављеним* (нефеудалним) *имовинским односима*.

19. Посебно место, улогу и значај међу њима има *унутрашња колонизација*. Ради се о првој и, ценимо, најважнијој, са аграрно реформом комплементарно преплетеној револуционарној промени у привредном бићу (пољо) привреде: организовано – планско пресељавање сеоског становништва из делова националног простора са минималним, односно апсолутно и релативно гледано, неповољним условима у подручја где се људски ресурси могу оптималније комбиновати у функцији производње биљака и животиња, као и њихове преоде на газдинствима.

Већ у (овој) припремној фази „основних услова „за спровођење унутрашње колонизације у ослобођеној Србији, уочљив је *оштор променама* – по интензитету готово истоветан ономе везаном за аграрну реформу, али и за преостале аграрнополитичке мере – најпре, колективизације; затим економско-финансијске (кредитне или фискалне) подршке реформи селу и сељаштву; најпосле, мелирационо – механизациони захвати у функцији јачања, као и оптимализацији искоришћавања материјалне основе пољопривреде. Објашњење за ово треба тражити у чињеници да унутрашња колонизација, један од свакако најтежих народно – привредних захвата, засеца у основе читавог земљишног права и покреће ревизија „традиционалног” (феудалног) аграрно-правног и аграрно-друштвеног система, а тиме и целокупног друштвеног поретка.

20. За национални простор Србије, сеоски начин рада и живота – за који се током шестовековне подчињености османској империји реално везује гро српске раје – функционално и развојно је у оквирима традиционалне, из Феудализма преузете породичне задруге. Стварање и развијање *задружно* *покрећу* представља једну кључних јавних мера за унапређење пољопривреде која је у „надлежности „ослобођених сељака – непосредних произвођача.. Речју, то је њихово новостечено право, у условима робноновчане привреде, али и дужност на општу ползу, тако да је она ужива подршку „јавне руке” активирањем, пре свега, система кредитирања породичних задруга, бенефицираног система њиховог опорезивања, као и стварања амбијента, тј. конкретних повољних услова за стручно преваспитање задругара – аграрних продуцената и подизања културног нивоа, вековно заосталог, србијанског села.

Стање карактеристично за десетолеће устаничке државе, са једне стране, погодовало је, а са друге диктирало нужност оваког облика колективизма. Крајње упрошчено, разлог за ово је био разуђени сплет задатака који су постављени пред *породичне задруге*. С обзиром да се и у ослобођеној Србији задржао овај доктинарни став, односно оваква аграрно – политичка мера, сврхосходно је билансирати његову успешност са становишта оживотворености економских и економских функција.

Неекономски ефекти система породичних задруга, чије је оснивање и подржавање од „јавне руке „ евидентно, су повољни: људски ресурси су скоро у потпуности сачувани, све оптималније искоришчавани и, истовремено, постепено укључени у процес свог (пре) васпитања и стручног образовања у функцији квалификационог усаглашавања са битно развијенијим друштвеним реурсима, тј. новом техничко-технолошком и организационом основицом производње у области пољопривреде. Тако је кроз задружни начин живљења и, нарочито, делања, заједно са новим начином експлоатације природних ресурса, измењен квалитет радне снаге (сељаштва) у смислу да креће процес његове транзиције у активног и плодносног субјективног фактора аграра на путу преображаја из екстензивног у интензивни облик производње.

Успех породичних задруга у политичкој, социјалној, техничко-васпитној и образвоној сфери није био довољан да „компензира” њен дебакл као „стожера *позитивних економских појава* пољопривреде, односно сељаштва и села. Наиме, нити једна од „класичних” – задатака овог облика – колективног газдовања у аграру :

- *активизациона функција*
(прерастање породичних задруга у „моторну снагу” развоја пољопривреде и достизање статуса „партнера индустрије”);
- *акумулациона функција*
(конституисање породичне задруге као генератора димензиониране аграрне продукције);
- *доходовна функција*
(израстање породичне задруге у извор увечаних индивидуалних прихода и животног стандарда задругара сразмерно оствареној задружној, односно укупној аграрној акумулацији);

није остварен – ни у условима устаничке, нити ослобођене Србије.

21. За анализирани период стасовања српске државе, могу се констатовати само „трагови *пољопривредне кредитне подршке* пољопривреди, односно селу и ситним аграрним робним произвођачима обједињених у породичним задругама. То је још један показатељ степена заостајања Србије, као у свих хришћанских земаља до XIX века поробљених од турске империје, у односу на преостале делове Старог континента и света у целини.

Битна организациона одлика *националног система кредитирања* пулсирања и развоја *пољопривредне производње Србије* с почетка XIX века, јесте његова претежна *моноструктура субјеката – давалаца кредита*: наместо квантитативно – квалитативне нивелације извора кредитних „инјекција” преовлађује приватни зеленашки, на штету скромних димензија задружног кредита док се место, улога и значај јавних кредитних давања готово минимализују. Ово је, између осталог, логична последица закаснелог уласка србијанске привреде и друштва у иницијалну фазу капитализма коју, стога, одликује (по карактеру) немилосрдна и (по погубним последицама на ситне робне произвођаче уопште, а посебно оне на селу) првобитна акумулација. Слични закључци стоје и у вези са „*ујрошченим стилем „облика кредитирања* њеног агара:

имобилијарни кредити	+	обртни кредити
	≥	

– пре свега, ради се о хипотекарно осигураним (већ је речено, имобилијарним) кредитним аранжманима који су, уз то, превасходно намењени осигурању обртног капитала у функцији годишњег циклуса привређивања (тачније, најчешће само просте репродукције ситних сељачких газдинстава).

22. Други сегмент, изузетно значајног комплекса економско – финансијских мера, чине захвати везани за *систем опорезивања* за који важе обе, претходно за систем кредитирања изнете, констатације. Ипак, евидентно је да се у оквирима аграрно – политичке стратегије и политике устаничке Србије стварају иницијални услови за касније (у) вођење „класичне „политике фискалне неутралности јавних финансија. У питању је формула по којој држава треба да, својом посебном економском политиком опорезивања, непосредно брине само о оптималном покрићу својих буџетских расхода која је, иначе карактеристична за анализирани период – с почетка XIX века – за општу економску политику европском и северноамеричком привредном простору.

23. С обзиром да је пољопривреда (уопште, па и у наши просторима) вековима развијана као емпиријска вештина – ради се о типичном еволутивном процесу „стагнантног одржавања” аграрне продукције – спроведене индустријске револуције (које, поред осталог, законито производе и огроман напредак у домену пољопривредне технике и технологије) уз напоредне епохалне резултате биолошких истраживања, релативно лако су узроковале напуштања „традиционалног начина” рада у аграру. Радило се, једноставно, о *квантитативно – квалитативном прилагођавању људских ресурса револуционисаној техничко – технолошкој и биолошкој основи производње у сфери пољопривреде*.

У том смислу, у оквирима аграрно – политичког аранжмана устаничка Србија чини прве припремне кораке каснијег (у оквирима ослобођене земље) процеса масовног укључивања широких слојева сеоског становништва у *систем*, пре свега, (њиховог) *стручног оспособљавање*, али и *културног уздицања*. У функцији овога је разуђен систем субјеката сложеног и дугорочног

процеса изграђена је, истина скромна, мрежа субјеката – са једне стране, стручних пољопривредних школа, истраживачких институција, завода за огледе и контролу у интеракцијској повезаности са наднационалним установама такве врсте; са друге стране, дејствује сплет разноврсних облика „преквалификације” старијих генерација (у функцији иновације њихових искуствених знања, као и специјализације за поједине субгране аграра); коначно, кроз основно школско васпитање најмлађе генерације стартују са „новим погледима и знањем земљоделовања”.

24. Логична последица изразито неповољних услова десетолетног живота устаничке Србије, у комбинацији са „привременошћу стања ослобођења”, тј. кратком року постојања устаничке државе је битно сужена *палетиа* (теоријски могућих и сврсисходних) предузетих *агротехничких захвата*. Речју, ради се само о повременим – једнократним и појединачним (територијално веома ограничених размере) – мерама:

- *механизације*
увођење појединих врста нових оружа за рад у земљорадњи;
- *зоотехнике*
у функцији селекције и боље ветеринарске заштите стоке за извоз;
- *хидромелиорација*
изградња импровизованих насипа ради заштите од поплава.

Истовремено, евидентан је изостанак читаве групе агротехничких интервенција које су од посебног значаја (уопште, а нарочито у условима устаничке Србије): са једне стране, хемијске мелиорације (хемијско – биолошке заштите биља и животиња, као и употреба вештачких ђубрива), а са друге, (нарочито) тзв. агротехничког минимума.

25. Овакво стање *аграрне историјске устаничке Србије*, чији су општи рудименти уочљиви још током периода XVI – XVIII век, истина искључиво у европском простору, резултат је историјског преображаја посебне политике у области пољопривреде у глобалним размерама, као и „економске климе „која је владала у њеном европском „окружењу”.

Што се тиче *Балканског* (и у његовим оквирима *српског*) *села, сељаштва и пољопривреде*, њих одликују посве другачији развојни трендови. Наиме, османски освајаћи су затечени византијски феудални систем – уопште, а нарочито у руралном простору поробљених хришћанских земаља – „кориговали „у смислу његовог садржинског и функционалног потчињавања војничкој организацији која је била „моторна снага” њихове освајачке експанзије диљем Старог континента. Стога је, у новонасталим условима, уочљиво постојање економских слобода на српском селу које су веће него ли оне у феудалном систему деспотовине Србије, као и у односу на положај сељаштва под националним средњовековним племством Европских држава. Истовремено, на устаљење оваквог статуса српског сељаштва под Турцима позитивно утиче реалност на крају XVIII века:

„... захваљујући шумама, сјочарству, хајдучком живоју
и великим крвним задругама...” оно је
„... увек остало у једном положају који се приближавао слободи...”.

Ова је, коначно, материјализована у процесу његовог ослобађања феудалне зависности од земље, тј. њених самопроглашених власника – „властелина „израслих из слоја банова и жупана Душаново царства.

Завршне констатације

26. Објашњење кључних исказа везаних за оцену конституисаности општег економско – политичког комплекса, тачније његових акционих компоненти (тачке 11 – 12) и његове / њихове реалне ефикасности, уз „примерно”, а детаљно аналитичко, фокусирање посебног модела интервентног односа државе на челу пирамиде разноврсних субјеката устаничке Србије у области пољопривреде (тачке 14 – 24), лежи у – за почетак XIX века карактеристичног – „балканског окружења” *привредног и, уопште, друштвеног живоја*.

27. *Први српски устанак* је, ценимо, представљао за нашу земљу својеврсну *балканску варијанту буржоаске демократске револуције*. Њена је *специфичност* да се њоме зачиње инкубациони процес са клицама које су требале да произведу (и) нове друштвене услове привређивања. У питању је симултани сплет различитих стремљења чији је заједнички именитељ *увођење*, у развијеним земљама Западне Европе већ стасалог, *робног наместио* превазиђеног азијског типа затвореног – речју, *најпуралног* – привређивања.

28. Основни *ефекти* „*законитог*” „*сукоба*” „*новог*” „*и*” „*старог*” „*су*” (најпре) снажан *економски шок* (а затим) и, на њега надограђено, *економско „освешћивање”* – започето у фази устаничке, а делимично окончано у постустаничкој Србији.

29. Његову позадину чине, теоријски већ објективизирани и диљем Западне Европе већ успешно оживотворени, интеракцијски (*суб*) *процеси*

кристаллизације vsv седиментације

, тј.

- *кристаллизације привредног живоја* процеса изоштравања, тачније оформљења „кристално јасних ставова” о прошлости, садашњости и будућности економског бића Србије с’ почетка XIX века;
- *седиментације привредног живоја* процеса неконтролисаног мешања елемената „новог” и окошталог комплекса „старог” економског поретка који (до) води до замучења оп-

штепривредног миљеа устаничке Србије, као последица подизања са „дна прошлости „старих натуралних решења нетржишне привреде османлијске окупационе империје, наместо реално могучих промена у духу успешне „револуционарне тржишне праксе „привредно развијених земаља Западне Европе.

Стога, законито пропулзивно (са) дејство, претходно наведених, историјских процеса кристализације и седиментације у условима устаничке Србије не представљају „моторну снагу „напретка њене националне привреде. Понови-мо: основни разлог за овакво стање је њихова ненивелисаност и супротстав-љеност тако да је *измењена „основна формула” њиховог односа (са) дејства на привредно и уопште друштвено биће устаничке Србије:*

кристализације contra седиментације

30. Ова и оваква „одбранбена економија,, логично резултира „разводње-ни однос организоване друштвене заједнице према функционисање, односно развоју привреде чији су основни индикатори:

- *неразвијеност оштрије економске политике*
у смислу постојања само неких од њених компоненти које, уз то, нису оптимално конституисане (цит. тачка 11) ;
- *неразућеност мреже посебних – секторских, алт. факторских – економ-ских политика*
које, опет парцијално, „покривају „само кључне делове готово моно-структурне националне економије устаничке Србије (са једне стране, по-љопривреде, а са друге рударства, трговине и занатства) који су, уз то, квантитативно – квалитативно неусклађени, као и функционално – раз-војно недовољно повезани.

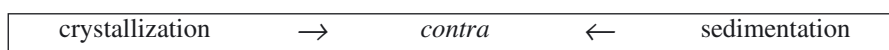
Да закључимо: у иницијалној фази (период устаничке, односно постус-таничке Србије током готово целог XIX века) уочљиво је сучељавање турско – левантијског и прозападно – европског општег економског модела привређивања, као и одговарајуче опште економске политике. Ради се о својеврсним химерама прошлости заснованим на натуралном начину привређивања које су (пре) доминантне на нов начин тржишног организовања економског живота унутар националних граница, али и у наднационалном простору Старог конти-нента. Ова и оваква „затвореност „и одбојност устаничке Србије према про-гресивним променама очигледна, пре свега, у форми (већ поменутог) чињенич-ног стања сукоба процеса кристализације и седиментације привредног живота ценимо представља својеврсну константу националне стратегије и тактике привређивања, односно привредног развоја на нашим просторима, Ипак, про-мене на боље, у складу са општим европским, односно глобалним трендовима су неминовне.

*Momčilo Vukićević, Ph.D., Full professor
Novi Sad School of Law*

Commercial Surrounding and Economic Policy of the Modern Serbian State

Abstract

If one puts under the «theoretical magnifying glass» of the general economic policy doctrine the efforts made by organized social community so as to arrange, protect and improve the commerce of rebel Serbia, one undoubtedly concludes that there are only the rudimentary elements of such an active relationship. The key area of a gradual setting up of a new functional and development environment of any national economy lies within the framework of its main branches. Therefore, separate section-factor economic policies, which cover only the key branches, gain in their already great significance. The initial and the main component part of their network, of current interest in rebel Serbia, was the agricultural policy. Explanation for the key statements related to evaluation of partially established general economic and political complex and its low efficiency, lies within the Balkan commercial and social environment, which was characteristic for early 19th century. In our opinion, the First Serbian Uprising represented for our country a kind of Balkan bourgeois democratic revolution. Its main characteristic was that it initiated the incubation process, which nourished seeds for introduction of new economic climate. It represented a simultaneous compilation of different aims, with a common denominator. The joint aim was to introduce the trade in goods, already well rooted in Europe, instead of obsolete, Asian type of closed, i.e. barter commerce. Background to this fundamental transformation was made of interactive (sub) processes of crystallization and sedimentation of commercial life already applied across Europe. However, their legally propulsive co-effects did not make the driving force of the advance of national commerce in rebel Serbia. The main reason for such a state was the fact that they were unlevelled and contrary to each other:

This «defensive economy» of rebel and post-rebel Serbia had its logical result in a “diluted,, attitude of organized society towards functioning and development of commerce, whose main indicators were: underdevelopment of the economic policy in general on one hand, and narrow scope of special economic policy arrangements on the other. Such arrangements again covered only the key parts of its almost nonstructural national economy. Let us conclude: the initial phase of modern Serbian state of 19th century witnessed facing of Turkish-Levantine economic model and the related economic policy with the western-European one. In this period, the chimeras of the past, impersonated in natural commerce prevailed over the new market-oriented economy.